

LESZEK PIOTROWSKI

NORMY PRAWNE POLSKI LUDOWEJ A NORMY KOŚCIOŁA RZYMSKOKATOLICKIEGO

Ocena wzajemnego stosunku norm prawnych i norm organizacji Kościoła Rzymskokatolickiego uzależniona jest od sytuacji prawnej i faktycznej, w jakiej się on w danym państwie znajduje. Kościół Rzymskokatolicki w ciągu dziejów swego istnienia zajmował różną pozycję wobec państwa, od nadrzędnej, inspirującej i korygującej działalność państwową, poprzez konkordatową, w której stawiany był jako czynnik równorzędny z państwem¹, a funkcje były jak gdyby podzielone między państwo i kościół, do opartej na zasadzie rozdziału kościoła od państwa, która polega na odróżnieniu i oddzieleniu spraw i działalności obu stron. Wymienione formy wzajemnego stosunku kościoła i państwa nie obejmują wszystkich sytuacji, które miały miejsce między tymi organizacjami.

Pozycja Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce przedwojennej kształtowała się w oparciu o konkordat zawarty w 1925 r. ze Stolicą Apostolską. Dopuszczał on, bez określonych ograniczeń, stosowanie prawa kanonicznego². Nadmienić należy, że było to sformułowanie bardzo nieprecyzyjne, nie dające podstawy do wyodrębnienia kompetencji i dlatego w konsekwencji doprowadzało do licznych sporów kompetencyjnych.

Po drugiej wojnie światowej w naszym państwie wprowadzona została zasada wzajemnego oddzielenia spraw i działalności państwa i kościoła, która swój ustawodawczy wyraz znalazła w Konstytucji PRL, ustanawiającej rozdział kościoła od państwa. W zakresie normatywnym zasada ta dopuszcza stosowanie norm kościelnych przez kościół na terenie PRL dotyczących tylko spraw konfesyjnych. Nie zawsze jest sprawą prostą wyodrębnienie norm kościelnych konfesyjnych od niekonfesyjnych. Kodeks prawa kanonicznego bowiem nie został opracowany przy uwzględnieniu zasady rozdziału kościoła od państwa, lecz pod kątem stosowania

¹ H. Świątkowski, *Rozdział kościoła od państwa jako instytucjonalne zabezpieczenie wolności sumienia*, *Teka prelegenta*, Zarząd Główny Tow. Szkoły Świeckiej, Warszawa, s. 16.

² J. Osuchowski, *Problemy polskiego konkordatu z 1925 roku*, *Państwo i Prawo*, 1965, z. 12, s. 843.

tw. pośredniej władzy nad państwem, która się sprowadza do ingerowania we wszystkie sprawy, w których kościół widzi aspekt moralno-religijny³. Ta okoliczność sprawia, że treść poszczególnych norm kościelnych nie zawsze jest inna niż treść norm prawnych, a niekiedy wprost sprzeczna.

Wydaje się, że do usunięcia niezgodności między państwem a kościołem w PRL, przy zachowaniu zasady rozdziału kościoła od państwa, może się przyczynić wskazanie generalnych różnic między zespołem norm prawnych a zespołem norm kościelnych oraz zbadanie poszczególnych norm kościelnych pod kątem ich odrębności, zbieżności lub niezgodności w stosunku do norm prawnych.

Artykuł niniejszy jest próbą badań tego typu.

I. ODRÓŻNIENIE NORM KOŚCIOŁA RZYMSKOKATOLICKIEGO OD NORM PRAWNYCH W POLSCE LUDOWEJ

W marksistowsko-leninowskiej teorii państwa i prawa określa się prawo jako zespół norm ustanowionych lub usankcjonowanych przez władzę państwową i wyrażających dążenia klasy panującej, których realizacja zabezpieczona jest przez państwo groźbą zastosowania przymusu⁴. Definicję tę można przyjąć jako podstawę do odróżnienia norm kościelnych od norm prawnych.

Normy Kościoła Rzymskokatolickiego, stosowane w organizacji kościoła na terenie naszego kraju, należy zaliczyć do grupy norm organizacji społecznych, działających w obrębie naszego państwa⁵. Zasadnicze różnice i podobieństwa między normami kościelnymi a normami prawnymi są takie, jak między normami wszystkich organizacji społecznych a normami prawnymi⁶. Normy kościelne nie są stanowione przez państwo, lecz przez władze organizacji kościoła. Normy kościelne nie mają na celu zabezpieczenia interesu klasy panującej, lecz swoisty interes grupy wyznaniowej, skupionej w organizacji Kościoła Rzymskokatolickiego. Normy prawne regulują sposoby postępowania i współżycia wszystkich obywateli i organizacji na terenie państwa, a normy kościelne odnoszą się tylko do członków i instytucji organizacji kościoła.

Teoretycy prawa kościelnego dzielą normy kościelne, ze względu na ich zasięg, na dwie grupy: tzw. prawo powszechne i tzw. prawo partyku-

³ H. Świątkowski, *Państwo a Kościół w świetle prawa*, Warszawa 1958, s. 22 i 23.

⁴ Z. Ziemiński, *Problemy logiczne definiowania prawa*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 1961, z. 2, s. 73.

⁵ Kościół zaliczany jest do organizacji tolerowanych na terenie Polski Ludowej. Zob. A. Łopatka, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 1968, s. 116

⁶ Ibidem, s. 202 - 205 oraz M. Wierzbowski, *Charakter prawny stosunków w organizacjach społecznych*, Państwo i Prawo, 1970, z. 8-9, s. 403 i 405.

larne. Normy prawa powszechnego wydawane są dla całego kościoła, a normy prawa partykularnego tylko dla pewnego terytorium. Prawo powszechne stanowione jest przede wszystkim przez papieża. Zalicza się do tego prawa w szczególności normy zawarte w kodeksie prawa kanonicznego, wydanym w 1917 r. z mocą obowiązującą od 19 V 1918 r. oraz rozporządzenia Stolicy Apostolskiej uzupełniające kodeks, wydawane w dzienniku urzędowym Stolicy Apostolskiej — „Acta Apostolicae Sedis”. Rozporządzenia te mają różną formę. Władzę wydawania norm obowiązujących cały kościół mają również sobory powszechne. Trzeba zaznaczyć, że w myśl przepisów prawa kanonicznego do ważności aktów soborowych konieczne jest zatwierdzenie papieża. Normy wchodzące w zakres prawa partykularnego mogą stanowić: Stolica Apostolska, sobór powszechny, synody partykularne i ordynariusze diecezji⁷. Na terenie Polski normy prawa partykularnego ustanowione zostały przez synod plenarny częstochowski w 1936 r.

W przypadku naruszenia porządku ustalonego w normach prawnych, obok sankcji, którymi dysponują organizacje społeczne, stosowane są takie, jakie przysługują tylko państwu. Zalicza się **do nich: stosowanie** w razie potrzeby przymusu fizycznego, pozbawienie majątku i wolności osobistej, a nawet życia⁸. Żadnym innym organizacjom, w tym również kościołowi, nie przysługują tego rodzaju środki⁹. Są jednakże nakazy i zakazy zawarte w normach niektórych organizacji, np. związków zawodowych i organizacji spółdzielczych, których nieprzestrzeganie związane jest decyzją państwa, z konsekwencjami natury prawnej. Dotyczy to organizacji społecznych, w zasadzie poza wymienionymi w grupie tolerowanych przez państwo, z tego względu, że mogą one brać udział obok państwa w kształtowaniu w społeczeństwie na pewnym odcinku porządku socjalistycznego, a nawet przejąć niektóre zadania typu państwowego¹⁰.

Wydaje się, że aktualnie nie ma na terenie Polski Ludowej żadnej normy kościelnej, której realizacja zabezpieczona byłaby środkami prawnymi. Jest to konsekwencją założenia, że kościół w Polsce powinien zajmować się tylko sprawami konfesyjnymi, a te nie mogą być realizowane w drodze przymusu, gdyż byłoby to sprzeczne z wolnością sumienia. Ponadto charakter nakazów i zakazów religijnych nie pozwala na nadanie im cechy powszechnej obowiązywalności. Dyspozycje norm kościelnych powinny zawierać nakazy i zakazy zachowań o treści ściśle religijnej lub

⁷ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne*, t. I, Opole 1957, s. 26 i n.

⁸ A. Łopatka, *Wstęp...*, op. cit., s. 32.

⁹ A. Łopatka, *Państwo socjalistyczne a związki zawodowe*, Poznań 1962, s. 253 i *Kierownicza rola partii komunistycznej w stosunku do państwa socjalistycznego*, Poznań 1963, s. 152.

¹⁰ A. Łopatka, *Państwo...*, op. cit. s. 215 - 222 i J. Romul, *Państwo a stowarzyszenie w Polsce Ludowej*, Poznań 1969, s. 106.

z nią związanej. W czasach dzisiejszych ukształtował się powszechnie pogląd, a nawet, wydaje się, powstała zasada głosząca, że sprawy światopoglądowe, a wśród nich religijne, mają charakter osobisty. Znaczy to, że wszelkie sprawy religijne odnoszą się w sposób pierwszorzędny do jednostki, a nie do grupy — zbioru jednostek. Ponadto z zasady tej wynika, że włączenie się jednostki w jakikolwiek system światopoglądowy i uznanie przez nią poszczególnych twierdzeń tego systemu zależy wyłącznie od nieskrępowanej woli jednostki. W zakresie normatywnym znaczy to, że realizacja poszczególnych nakazów i zakazów o treści światopoglądowej jest uzależniana od wolnej decyzji podmiotu wykonującego.

Kościół, tak samo jak inne organizacje społeczne, może zabezpieczać przestrzeganie swoich norm przez stosowanie środków dyscyplinarnych. Organizacje zazwyczaj stosują upomnienia, nagany, ostrzeżenia i zawieszenie w czynnościach aż do wykluczenia z organizacji¹¹. Trzeba stwierdzić, że wachlarz środków dyscyplinarnych kościoła jest o wiele szerszy niż innych organizacji działających na terenie naszego państwa, co ma swoje źródło niewątpliwie w ideologii, długotrwałości i w szerokim zasięgu organizacji kościoła. W przypadku nieprzestrzegania jego norm kościół odwołuje się do kary grożącej w życiu pozagrobowym, co ma duży wpływ na wyznawców wierzących w życie wieczne. Sankcje kościoła można ująć w dwie grupy: jedne wymierzone *pro foro interno* tzn. na płaszczyźnie wewnętrznego życia wyznawców, drugie *pro foro externo* tzn. na płaszczyźnie zewnętrznej. Sankcje pierwszego rodzaju wymierzone są na spowiedzi i zalicza się do nich w szczególności zagrożenie odmówienia rozgrzeszenia, odmówienie rozgrzeszenia i tzw. pokuty wymierzone przez spowiednika. Do zewnętrznych środków dyscyplinarnych kościoła należy zaliczyć — w stosunku do wszystkich członków: upomnienie, odmowa usług religijnych i wyłączenie ze społeczności wyznaniowej oraz, tylko w stosunku do duchownych — wigilancja (oddanie duchownego pod nadzór), depozycja (odebranie funkcji i godności kościelnych) i degradacja (depozycja z wyłączeniem ze stanu duchownego)¹². Powyższe ustalenia można potraktować jako punkt wyjściowy do porównania treści norm kościelnych z normami prawnymi w aspekcie ich odrębności, zbieżności i niezgodności.

II. ZBIEŻNOŚCI I ROZBIEŻNOŚCI MIĘDZY NORMAMI PRAWNYMI POLSKI LUDOWEJ A NORMAMI KOŚCIOŁA RZYMSKOKATOLICKIEGO

Przyjęta jest generalna zasada, że normy organizacji społecznych nie powinny być sprzeczne z prawem obowiązującym w danym kraju¹³. Wydaje się że warto dokonać przeglądu norm organizacji kościoła pod tym

¹¹ A. Łopatka, *Państwo...*, op. cit., s. 253.

¹² I. Grabowski, *Prawo kanoniczne*, Warszawa 1948, s. 652, 671, 674.

¹³ A. Łopatka, *Wstęp...*, op. cit., s. 203.

kątem i wyprowadzić pewne uogólnienia na temat kształtowania się stosunku treści norm prawnych i norm kościelnych w Polsce Ludowej.

Wśród dziedzin normowanych przez kościół znajdują się nie tylko sprawy kultowe, lecz także świeckie i to nawet typu państwowego. Można wśród nich wymienić m. in. uwolnienie przez prawo kanoniczne duchownych od pewnych obowiązków obywatelskich, np. od służby wojskowej¹⁴, zakaz spopielania zwłok¹⁵, przypisanie kościołowi uprawnienia do nadzorowania i kontrolowania całokształtu działalności szkół w zakresie zgodności zarządzania i treści nauczania z doktryną kościoła¹⁶ itd. Z tego stwierdzenia wynika, że stosunek zespołu norm prawnych i kościelnych w Polsce Ludowej może się kształtować nie tylko na gruncie neutralności, co w zasadzie ma miejsce w przypadku norm kultowych, lecz także na gruncie zgodności lub niezgodności. Wydaje się, że korzystne jest dla teoretycznych i praktycznych badań treści norm kościelnych wprowadzenie ich podziału ze względu na treściowy stosunek do norm, prawnych według kryteriów odrębności, zbieżności i niezgodności. Można zilustrować ten podział przykładami. Np. między normą kościelną nakazującą używanie do konsekracji pszennego chleba niekwaszonego i wina z winogron¹⁷ a normami prawnymi nie ma żadnego treściowego powiązania, jak również między tymi ostatnimi a normą kościelną określającą, w jakim języku ma być odprawiana msza. Między normą prawną zakazującą zawierania związku małżeńskiego z wszystkimi wstępnymi i zstępnymi w linii prostej¹⁸ a normą kościelną zakazującą tego samego¹⁹ istnieje treściowy stosunek zbieżności, podobnie jak w sprawie powołania biegłych w sądzie między normą prawną²⁰ a normą kanoniczną²¹. Natomiast między normą prawną dopuszczającą przerwanie ciąży²² a normą kościelną zakazującą bezwzględnie wykonania takiego zabiegu²³ istnieje treściowy stosunek niezgodności. Podobnie norma kanoniczna wykluczająca możliwość uzyskania rozwodu²⁴ jest niezgodna z normami prawnymi dopuszczającymi rozwiązanie małżeństwa przez sąd w pewnych okolicznościach²⁵. Norma kościelna zakazująca duchownemu, po

¹⁴ Codex Iuris Canonici, Typis Polyglottis Vaticanis 1951, can. 121, s. 29.

¹⁵ Ibidem, can. 1203, s. 327.

¹⁶ *Encyklika o chrześcijańskim wychowaniu młodzieży*, Warszawa 1931, s. 21 i 22.

¹⁷ Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 234 i 235, s. 56 i 57.

¹⁸ Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Warszawa 1965, art. 14 § 1, s. 7.

¹⁹ Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 1076 § 1, s. 296.

²⁰ Kodeks postępowania cywilnego, Warszawa 1965, art. 278 i n. s. 64 i 65.

²¹ Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 1792 i n., s. 485 - 488.

²² J. Bafia, L. Hochberg, M. Siewierski, *Ustawy karne PRL — komentarz*. Warszawa 1965, s. 207 - 215.

²³ Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 2350 § 1, s. 631.

²⁴ Ibidem, can. 1013 § 2, s. 282.

²⁵ Kodeks rodzinny i opiekuńczy, op. cit., art. 56 § 1, s. 17.

otrzymaniu wyższych święceń subdiakonatu, zawarcia związku małżeńskiego²⁶, jest niezgodna z normą prawną uprawniającą każdego mężczyznę, który ukończył 21 lat, do zawarcia związku małżeńskiego²⁷.

Przedstawione przykłady norm „zbieżnych” i „niezgodnych” wybrane zostały w ten sposób, że każda z nich ma swój adekwatny odpowiednik w normie prawnej. Konieczne jest zastrzeżenie, że taka adekwatność występuje rzadko i najczęściej norma kościelna wchodząca do wspomnianych grup ma swój odpowiednik w normie prawnej o charakterze bardziej ogólnym. Uwidacznia się to w niżej przytoczonych przykładach. Kanon 2352 nakładający karę ekskomuniki na tych, którzy zmuszają innych do przyjęcia stanu duchownego lub do wstąpienia do klasztoru czy złożenia ślubów zakonnych²⁸ jest zbieżny z normą prawną bardziej ogólną, mianowicie z art. 196 kodeksu karnego, który zakazuje zmuszania innej osoby do podjęcia czynności religijnej lub do udziału w obrzędzie religijnym albo powstrzymywania jej od takiej czynności lub obrzędu²⁹. Norma kościelna zakazująca duchownym dochodzenia swoich roszczeń przed sądami niekościelnymi i zakazująca pozywania duchownych przed sądy świeckie³⁰ nie posiada adekwatnego odpowiednika w szczegółowej normie prawnej. Należy jednak jej treść zestawić z treścią art. 46 Konstytucji PRL, który mówi: „Wymiar sprawiedliwości w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej sprawują: Sąd Najwyższy, sądy wojewódzkie, sądy powiatowe i sądy szczególne”³¹. Zestawienie treści cytowanej normy kościelnej i normy konstytucyjnej pozwala stwierdzić, że zachodzi między nimi stosunek niezgodności. Norma kościelna zakazująca duchownym bez zgody własnego ordynariusza dokonywać poręczenia (m. in. wystawiania i poręczania weksli)³² staje się niezgodna z porządkiem prawnym wtedy, gdy duchowny nie może stosownie do przepisów prawnych dokonać poręczenia. Wzmiankowana norma nie ma adekwatnego odpowiednika w konkretnej normie prawnej, lecz należy ją zestawić z normą, która zawarta jest w przepisie o zdolności osób do czynności prawnych³³.

W całokształcie przepisów kościelnych nie da się wyodrębnić miejsc, w których występowałyby tylko normy należące do jednej z grup wprowadzonego podziału, można tylko wskazać pewne zespoły przepisów, w których stwierdza się nasilenie norm należących do poszczególnych

²⁶ Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 1072, s. 295,

²⁷ Kodeks rodzinny i opiekuńczy, op. cit., art. 10 § 1, s. 5.

²⁸ Codex Iuris Canonici, op. cit., s. 631,

²⁹ Kodeks karny, Dz. U. nr 13/1969, poz. 94.

³⁰ Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 1553 § 1, s. 425 w powiązaniu z can. 120, s. 28, can. 613, s. 183 i can. 680, s. 203.

³¹ *Konstytucja i podstawowe akty ustawodawcze PRL*, Warszawa 1968, s. 60.

³² Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 137, s. 33; zob. również I. Grabowski, *Prawo kanoniczne*, op. cit., s. 174 - 175.

³³ Kodeks cywilny oraz przepisy wprowadzające, Warszawa 1964, s. 4-7.

grup. Normy „odrębne” znajdują się przede wszystkim w księgach liturgicznych kościoła. Kodeks prawa kanonicznego zalicza normy liturgiczne do prawa kościelnego³⁴. Ponadto nasilenie norm „odrębnych” występuje w kodeksie kanonicznym w częściach traktujących o wewnętrznej strukturze stanowisk i urzędów duchownych świeckich i zakonnych, o szafowaniu sakramentów (z wyjątkiem małżeństwa i chrztu), o urzędzeniu miejsc przeznaczonych na cele kultu (z wyjątkiem cmentarzy), o sposobie wyrażania kultu i o prowadzeniu spraw kanonizacyjnych. Normy „zbieżne” występują głównie w częściach zajmujących się małżeństwem i postępowaniem sądowym. Zgrupowanie norm „niezgodnych” spostrzegamy w zespołach przepisów o przywilejach duchownych, chrzcie, małżeństwie, cmentarzach, cenzurze ksiązek, stowarzyszeniach i szkole.

Właściwości norm kościelnych „odrębnych”. Przedmiotem norm „odrębnych” są sprawy konfesyjne tzn. kultowe i związane z ich wykonywaniem. Ich relacja do norm prawnych kształtuje się dwojako. Do jednych ustawodawca państwowy nie ustosunkowuje się wcale. Nie ma np. mowy w normach prawnych o wydalaniu z zakonu³⁵, bierzmowaniu³⁶, sposobach oddawania czci bogu oraz świętym³⁷ itp. Inne normy, należące do tego samego rodzaju nie są wolne od pewnego powiązania z normami prawnymi. Wydaje się, że normy kanoniczne dotyczące obsadzania stanowisk można zaliczyć do grupy norm „odrębnych” z tego względu, że zasadniczą, choć nie jedyną, funkcją hierarchów kościoła jest szerzenie kultu religijnego i obsługa wyznawców w tym zakresie. Realizacja tych norm uzależniona jest od zgodności z dekretem o obsadzaniu stanowisk kościelnych³⁸. Normy kościelne dotyczące katechizacji, ponieważ są związane przede wszystkim z nauczaniem prawd wiary, można również zaliczyć do norm „odrębnych”. Realizacja nakazów kościelnych dotyczących katechizacji nie powinna być sprzeczna z przepisami ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania³⁹.

Należy nadmienić, że wkraczanie państwa w sprawy wewnętrzne organizacji społecznych, zgodnie z obowiązującymi w naszym państwie przepisami prawa o stowarzyszeniach, stosowane jest w wyjątkowych wypadkach i musi się opierać na konkretnych przepisach prawa⁴⁰.

Powstanie stosunku między normami prawnymi a konfesyjnymi, polegającego na pewnym ograniczeniu zastosowania norm kościelnych, ma

³⁴ Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 2, s. 1.

³⁵ Ibidem, can. 646, s. 193 i 194.

³⁶ Ibidem, can. 780 - 800, s. 227 - 232.

³⁷ Ibidem, can. 1255 - 1289, s. 341 - 350.

³⁸ E. Syzdek, *Państwo ludowe i kościół katolicki — dokumenty*, Warszawa 1965, s. 85 - 88.

³⁹ Ibidem, s. 101 - 102.

⁴⁰ Zob. M. Wierzbowski, *Charakter prawny . . .*, op. cit., s. 308.

na celu zapobieżenie działalności wykraczającej poza sprawy konfesyjne, która mogłaby być sprzeczna z przepisami państwowymi. Powstaje pytanie czy między normami „odrębnymi”, do których prawo nie ustosunkowało się a normami „odrębnymi”, z którymi ze względów pozakonfesyjnych został nawiązany określony stosunek, można przeprowadzić trwałą granicę? Odpowiedź musi być przecząca. Przemawiają za tym zmiany, które obserwujemy w ustosunkowaniu ustawodawcy do niektórych norm kościelnych o charakterze konfesyjnym. Do 1958 r. obrzęd udzielania ślubu religijnego był dla ustawodawcy PRL obojętny. W 1958 r. ustawodawca ustosunkował się do tej sprawy zakazując udzielania ślubu religijnego przed zawarciem małżeństwa cywilnego⁴¹.

Był okres w Polsce Ludowej, odkąd konkordat przestał obowiązywać⁴² do chwili wydania dekretu z dnia 9 II 1953 r. o obsadzaniu duchownych stanowisk⁴³, w którym między normami kościelnymi o obsadzaniu stanowisk kościelnych a prawem nie było żadnej zależności. Stosunek został nawiązany z chwilą wydania wspomnianego dekretu. Później, w 1956 r. to ustosunkowanie państwa uległo ograniczeniu⁴⁴. Można przypuszczać, że wprowadzenie w liturgii Kościoła Rzymskokatolickiego języka ojczystego stworzy dla państwa nie istniejącą dotychczas konieczność ustosunkowania się do języka liturgicznego mniejszości narodowych.

Z całą pewnością można stwierdzić, że ogromna większość norm kościelnych „odrębnych”, tzn. konfesyjnych i z nimi istotnie związanych, pozostanie, jak do tej pory, poza kręgiem ustosunkowania państwa. Liczba norm „odrębnych”, znajdująca się w kręgu ustosunkowania prawnego, będzie ulegała zmniejszeniu w miarę koncentrowania się kościoła na sprawach religijnych i niełączenia ich ze sprawami pozakonfesyjnymi.

Właściwości norm kościelnych „zbieżnych”. Zbieżności występujące w normach kościelnych w stosunku do norm prawnych nie da się ująć w sposób jednolity. W jednym przypadku mają one charakter formalny, w drugim przedmiotowy. Pewne zbieżności, które występują w wielu punktach między procesem kanonicznym a prawnym postępowaniem cywilnym lub karnym, np. na temat stron w procesie sądowym, zawiązania sporu, wezwania i zeznań świadków, rzeczoznawców itp., mają charakter tylko formalny. Te formalne zbieżności występują obok niezgodności merytorycznej o szerszym zasięgu, która istnieje

⁴¹ Ustawa z dnia 2 XII 1958 r. o zmianie przepisów prawa o aktach stanu cywilnego, Dz. U. nr 72, poz. 358.

⁴² Uchwała Rządu Rzeczypospolitej z dnia 12 IX 1945 r. stwierdzająca, że konkordat przestał obowiązywać, E. Syzdek, *Państwo ludowe* op. cit., s. 29 - 31.

⁴³ Dz. U. Nr 10/1953, poz. 32.

⁴⁴ Dekret o obsadzaniu stanowisk kościelnych z dnia 31 XII 1956, Dz. U. ni-1/1957, poz. 6.

między poglądami państwa socjalistycznego, a poglądami kościoła na temat kompetencji w zakresie sądownictwa. Przyczyną, która spowodowała te formalne zbieżności było przeświadczenie kościoła, że przysługują mu, jako „społeczności doskonałej”, takie same sposoby i formy zarządzania i sądzenia jak państwu. Ponadto kościół przy tworzeniu procesu kanonicznego opierał się na wzorach państwowych, głównie rzymskich, z których czerpały również wszystkie państwa europejskie.

Wśród zbieżności przedmiotowych występujących w normach kościelnych i prawnych trzeba wyodrębnić dwa typy. Jeden charakteryzujący niektóre normy należące do dziedzin, których regulowaniem w tym samym zakresie zajmuje się zarówno państwo jak i kościół. Należą do nich przede wszystkim niektóre normy z zakresu małżeństwa oraz szkolnictwa i wychowania. Zbieżności te nie przekreślają niezgodności między państwem a kościołem o charakterze kompetencyjnym, dotyczących instytucji małżeństwa oraz szkolnictwa i wychowania. Drugim typem jest zbieżność między normami prawnymi a normami kościelnymi, dotyczącymi czynów społecznie szkodliwych, przy czym norma kościelna zawiera zagrożenie środkami religijnymi.

Zbieżność pierwszego typu mogą zilustrować następujące przykłady. Zasada jedności małżeństwa, czyli pożycia jednego mężczyzny z jedną kobietą, jest wyrażona w normie prawnej⁴⁵ i w normie kanonicznej⁴⁶. Również w obu zespołach norm występuje zakaz zawarcia małżeństwa przez osobę dotkniętą chorobą psychiczną⁴⁷. Zarówno norma prawna⁴⁸ jak i norma kościelna⁴⁹ zezwala na zawarcie małżeństwa w pewnych okolicznościach przez pełnomocnika. Jednakże w dziedzinach regulowanych zarówno przez państwo jak i kościół przeważają normy niezgodne, co jest zrozumiałe z tego względu, że kościół wtedy zajmował się regulowaniem spraw pozareligijnych, gdy chciał je unormować inaczej niż to uczyniły państwa albo początkowo znajdowały się one w gestii kościoła i w miarę przejmowania ich przez państwo otrzymywały inne uregulowanie prawne.

Przykłady wymienione poniżej przedstawiają zbieżność drugiego typu. Normy kanoniczne zakazują zbezczeszczenia hostii⁵⁰ oraz znieważania boga i świętych⁵¹. Zbieżność występuje z przepisem kodeksu karnego, który zakazuje znieważania publicznego przedmiotu czci religijnej⁵². Przepis

⁴⁵ Kodeks rodzinny i opiekuńczy, op. cit., art. 13 § 1, s. 6.

⁴⁶ Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 1013 § 2, s. 282.

⁴⁷ Kodeks rodzinny i opiekuńczy, op. cit., art. 12 § 1, s. 6; ponadto zob. S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła Rzymskokatolickiego*, Warszawa 1956, s. 274 - 277.

⁴⁸ Kodeks rodzinny i opiekuńczy, op. cit., art. 6 § 1, s. 4.

⁴⁹ Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 1088 § 1, s. 298.

⁵⁰ Ibidem, can. 2320, s. 622.

⁵¹ Ibidem, can. 2323, s. 623.

⁵² Kodeks karny, op. cit., art. 198.

kanoniczny nakłada kary kościelne na osoby znieważające ciała zmarłych i groby dla celów rabunkowych i innych, bliżej nie określonych celów⁵³. Występuje tu zbieżność z przepisem kodeksu karnego, który zawiera zagrożenie karne dla osób, które znieważają zwłoki, prochy ludzkie lub miejsce spoczynku zmarłego⁵⁴. Zagrożenie karne dla osób, które dopuszczają się tych czynów dla celów rabunkowych jest zwiększone⁵⁵.

Na szczególną uwagę i wyróżnienie zasługują normy kościelne „zbieżne” drugiego typu, uwypuklają one bowiem możliwość współdziałania kościoła i państwa w zakresie zwalczania szkodliwych społecznie zjawisk właściwymi sobie środkami.

Analiza norm kościelnych „niezgodnych”. O niezgodnościach występujących między normami kościelnymi a prawnymi należy powiedzieć to samo, co o zbieżnościach, że jedne mają charakter raczej formalny i występują obok niezgodności o charakterze kompetencyjnym, a inne zawarte są w normach o charakterze przedmiotowym.

Niezgodności o charakterze formalnym ilustrują następujące przykłady. Procedura kanoniczna jako jeden z dowodów dopuszcza w postępowaniu cywilnym tzw. przysięgę uzupełniającą (nie dopuszcza jej w sprawach kryminalnych i w sprawach dotyczących ważności małżeństwa), gdy inne dowody są niewystarczające⁵⁶. Żaden kodeks w PRL nie przewiduje takiego dowodu. Przrzeczenie, które składają świadkowie⁵⁷ i niekiedy strony⁵⁸, spełnia rolę podkreślenia konieczności składania prawdziwych zeznań. Różnice występują w terminach przedawnienia w sprawach kryminalnych między kodeksem kanonicznym a kodeksem karnym. Na przykład kodeks kanoniczny w przypadku każdej kradzieży przewiduje przedawnienie po 5 latach, natomiast dla symonii po 10 latach, od czasu popełnienia przestępstwa⁵⁹, podczas gdy kodeks karny PRL po 10 lub 5 latach w zależności od zagrożenia karnego⁶⁰.

O wiele donioślejsze wydaje się zwrócenie uwagi na normy kościelne, w których niezgodności z normami prawnymi mają charakter przedmiotowy. Te normy bowiem dają pewien obraz konfliktów, jakie istnieją lub miały miejsce między PRL a kościołem. Stopień niezgodności z normami prawnymi charakteryzujący tę grupę norm kościelnych jest różny w poszczególnych relacjach norm szczegółowych. Najczęściej spotykana

⁵³ Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 1172, 1207 i 2328, s. 318, 328 i 623.

⁵⁴ Kodeks karny. op. cit., art. 197, § 1.

⁵⁵ Ibidem, art. 197 § 2.

⁵⁶ Zob. I. Grabowski, Prawo kanoniczne op. cit., s. 563 i, 564.

⁵⁷ Kodeks postępowania cywilnego, op. cit., art. 282, s. 64.

⁵⁸ Ibidem, art. 304, s. 67.

⁵⁹ Zob. I. Grabowski, *Prawo kanoniczne*, op. cit., s. 534.

⁶⁰ Kodeks karny, op. cit., art. 105 § 1.

niezgodność polega na tym, że norma prawna uznaje jakąś czynność za dozwoloną, a norma kościelna zakazuje jej wykonania. Ma to miejsce na przykład w normach dotyczących przerwania ciąży, gdzie państwo zezwala w pewnych okolicznościach na dokonanie zabiegu, a kościół całkowicie tego zabrania. Podobnie przedstawia się sprawa z normami dotyczącymi rozwodu, gdy prawo w pewnej sytuacji dopuszcza rozwód, a normy kanoniczne taką możliwość całkowicie wykluczają. Podobnego rodzaju niezgodność występuje między normami prawnymi uprawniającymi dorosłą osobę, nie związaną węzłem małżeńskim, do zawarcia małżeństwa a normami kanonicznymi zabraniającymi wstępowania w związki małżeńskie osobom posiadającym wyższe święcenia kapłańskie i śluby zakonne.

Tego typu niezgodność, polegająca na ograniczeniu swobody przyznanej przez prawo nie zawsze prowadzi do sytuacji konfliktowej. Na przykład w odniesieniu do rozwodów oddziaływanie norm kościelnych może spełniać pozytywną rolę w utrzymaniu całości rodziny. Oddziaływanie zakazów kościelnych dotyczących przerywania ciąży może się przyczyniać, zwłaszcza u ludzi młodych, do zachowania higieny seksualnej. W innym natomiast przypadku oddziaływanie tych samych przepisów kościelnych może wywołać skutki społecznie szkodliwe, np. gdy kobieta, u której poród zagraża życiu, nie godzi się na przerwanie ciąży. Różnorodność sytuacji związanych z tego typu niezgodnościami jest bardzo szeroka i jej rozpatrywanie przekracza ramy niniejszego artykułu.

Nasilenie niezgodności jest o wiele większe, gdy norma państwowa nakazuje jakiś rodzaj zachowania się, a norma kościelna zabrania go lub odwrotnie. Mamy wtedy do czynienia z normami sprzecznymi. Sprzeczność tego typu charakteryzuje normę kościelną nakazującą ochrzcenie dziecka wbrew woli rodziców⁶¹, można się jej także dopatrywać w przepisach kanonicznych, które nie honorują przepisów prawa cywilnego o uznaniu za zmarłego. Kościół w przypadku zaginięcia współmałżonka przewiduje dopuszczenie drugiego małżonka do nowego małżeństwa na podstawie domniemanej śmierci, nie jest to jednak instytucja uznania za zmarłego, lecz stwierdzenie śmierci na podstawie dowodów. Rodzi to rozbieżność między państwem a kościołem w zakresie dopuszczenia osób do związku małżeńskiego⁶². Tego rodzaju normy mają niewątpliwie negatywny wpływ na przestrzeganie porządku prawnego w społeczeństwie.

Do najważniejszych, niezgodnych z normami prawnymi, należy zaliczyć normy kanoniczne dotyczące następujących spraw: szkół, cmentarzy, obowiązków i przywilejów osób duchownych, małżeństwa, chrztu, stowarzyszeń i przerywania ciąży.

⁶¹ Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 750 § 1, s. 220 i can. 751, s. 221.

⁶² Zob. S. Biskupski, *Prawo małżeńskie...*, op. cit., s. 87 i 88.

W marksistowskiej teorii państwa i prawa jako jedną z funkcji państwa wymienia się funkcję kulturalno-wychowawczą⁶³. Społeczeństwa socjalistyczne, a wśród nich społeczeństwo Polski Ludowej doszło w swoim rozwoju historycznym do etapu, na którym wychowanie dorosłych i młodzieży oderwane zostało od różnych systemów religijnych i oparte na naukowych podstawach. Dzięki temu wychowanie stało się wspólną sprawą wszystkich obywateli i zyskało jako takie charakter powszechności społecznej. Oczywiście jest, że w ten sposób ukształtowane sprawy wychowania mogą być przedmiotem regulowania tylko ze strony państwa, które posiada suwerenną siłę organizowania społeczeństwa jako całości.

Kościół reguluje sprawy wychowania w sposób oderwany od faktycznego rozwoju społeczeństwa. Normy kościoła w tej sprawie zawarte są w kodeksie prawa kanonicznego, w grupie zatytułowanej „o szkołach” (kan. 1372 - 1383)⁶⁴ i w encyklice papieża Piusa XI „O chrześcijańskim wychowaniu młodzieży” z 31 XII 1929 r. Normy te w większej części posiadają charakter dyrektywny, dotyczący systemu wychowania i szkół, jaki zdaniem kościoła, powinien wszędzie obowiązywać.

Kościół stoi na stanowisku, że powinien być stosowany system pluralistyczny szkół i wychowania, tzn. że szkoły i programy powinny być zróżnicowane w zależności od tego, jakiej grupie wyznaniowej służą⁶⁵. Kościół ponadto przypisuje sobie uprawnienie do nadzorowania i kontrolowania całokształtu działania szkół w zakresie zgodności zarządzania i treści nauczania z doktryną kościoła⁶⁶. Poza tym kościół daje sobie uprawnienie do zakładania we własnym zakresie szkół wszystkich stopni w jakiegokolwiek dziedzinie nauki⁶⁷. W myśl dyrektyw kościoła, państwu w zakresie wychowania i oświaty przysługuje tylko rola subsydiarna — pomocnicza, mająca na celu realizowanie funkcji pozaideologicznych i ochronę treści wychowawczych głoszonych przez kościół⁶⁸. Sobór watykański II poświęcił sprawie wychowania deklarację „O wychowaniu chrześcijańskim”⁶⁹. Deklaracja nie wnosi żadnych zmian w dotychczasowe spojrzenie kościoła na sprawy wychowania, powtórzona jest w niej teza o pomocniczej roli państwa w tym zakresie. Rola ta ma się sprowadzać do „koordynacji środków niezbędnych do doczesnego dobra społecznego”⁷⁰. Sobór również pozostaje na stanowisku pluralizmu w szkol-

⁶³ Zob. A. Łopatka, *Wstęp...*, op. cit., s. 123 i 124.

⁶⁴ Codex Iuris Canonici, op. cit., s. 373 - 375.

⁶⁵ Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 1374, s. 374.

⁶⁶ *Encyklika o chrześcijańskim wychowaniu młodzieży*, Warszawa 1931, s. 21 - 22.

⁶⁷ Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 1375, s. 374.

⁶⁸ *Encyklika o chrześcijańskim...*, op. cit., s. 40 i 41.

⁶⁹ Dokumenty Soboru Watykańskiego II, *Życie i Myśl*, numer specjalny z 1967 r., s. 290 - 299.

⁷⁰ Ibidem, s. 292.

nym systemie wychowawczym, uwarunkowanego religijnym światopoglądem i odmawia państwu jakichkolwiek uprawnień do stworzenia jednolitego świeckiego systemu szkół⁷¹. W Polsce Ludowej dziedzina wychowania i oświaty, jako dotycząca wszystkich obywateli niezależnie od światopoglądu, wyzwoliła się z kręgu spraw religijnych i stała się monolityczną sprawą całego społeczeństwa. Regulowanie tej dziedziny jako całości należy do państwa. Zasady oraz system wychowania i oświaty oparte na podstawach wyłącznie naukowych znalazły w Polsce Ludowej ustawodawczy wyraz w ustawie z dnia 15 VII 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania⁷². Zaznaczyć należy, że ustawodawstwo Polski Ludowej zabezpiecza organizacjom wyznaniowym możliwość nauczania religii w punktach katechetycznych⁷³.

Oddzielnego zbadania, w opracowaniu dotyczącym stosunku kościoła i państwa w dziedzinie wychowania, wymaga kwestia, jaki zakres wychowania mieści się w nauczaniu religii.

W kanonach kodeksu prawa kanonicznego normujących sprawy grzebania zmarłych tzn. sprawy pogrzebów i cmentarzy (kan. 1203- 1242)⁷⁴ zawarte są dwojakiego rodzaju normy. Jedne dotyczą sposobu grzebania zmarłych i odbywania pogrzebów oraz prowadzenia cmentarzy. Przykładowo można tu wymienić zakaz spopielenia zwłok⁷⁵, nakaz zachowania odpowiedniej przerwy czasowej między chwilą śmierci a pogrzebem⁷⁶, uzależnienie ekshumacji zwłok od zezwolenia ordynariusza diecezji⁷⁷, decydowanie przez ordynariusza diecezji, czy można przenieść zwłoki z odległej miejscowości na cmentarz stałego miejsca zamieszkania⁷⁸, nakaz ekshumowania zwłok⁷⁹, decydowanie przez ordynariusza diecezji o założeniu i ilości cmentarzy na danym terytorium⁸⁰. Wymienione sprawy dotyczą nie tylko zmarłych, którzy byli członkami kościoła, lecz rodzajowo odnoszą się do wszystkich zmarłych, bez względu na ich przynależność wyznaniową i charakteryzującą się społeczną powszechnością dlatego też kompetencja w tym zakresie należy do państwa. Inne normy dotyczą strony obrzędowej pogrzebu związanej z religią. Wymienić można przykładowo nakaz poświęcenia cmentarza lub miejsc, na których są grzebani zmarli katolicy⁸¹, obowiązek odprawienia przez duchownego nad zwłokami rytualnych modłów (egzekwii) i odprowadzenia

⁷¹ Ibidem, s. 293.

⁷² E. Syzdek, *Państwo ludowe ...*, op. cit., s. 101.

⁷³ Ibidem, s. 103 i 107.

⁷⁴ Codex Iuris Canonici, op. cit., s. 327 - 338.

⁷⁵ Ibidem, Can. 1203, s. 327.

⁷⁶ Ibidem, can. 1213, s. 329.

⁷⁷ Ibidem, can. 1214, s. 330.

⁷⁸ Ibidem, can. 1218, s. 330.

⁷⁹ Ibidem, can. 1241, s. 338.

⁸⁰ Ibidem, can. 1208, s. 328 i 329,

⁸¹ Ibidem, can. 1206 § 2 i 3, s. 328.

zwłok na cmentarz⁸², zakazy w stosunku do określonych zmarłych urządzenia im katolickiego pogrzebu religijnego⁸³. Ta druga grupa spraw nie posiada charakteru powszechności społecznej, tzn. dotyczy tylko członków grupy wyznaniowej i dlatego może się mieścić w kompetencji kościoła.

Sprawy powyższe są uregulowane w Polsce Ludowej ustawą z dnia 31 I 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych⁸⁴. Cała dziedzina spraw świeckich dotycząca cmentarzy i chowania zmarłych została w tej ustawie unormowana i jasno z niej wynika, że państwo nasze nie dzieli się również w tej dziedzinie władzą normotwórczą z kościołem. Należy jednak stwierdzić, że utrzymanie w ustawie podziału cmentarzy na komunalne i wyznaniowe na wzór ustawodawstwa Polski międzywojennej i pozostawienie zarządzania tymi ostatnimi w rękach kościoła⁸⁵ rodzi obawy, czy w tych warunkach jest należycie zagwarantowana realizacja zasady rozdziału kościoła od państwa i czy sytuacja ta nie stwarza niebezpieczeństwa uzależnienia tych spraw od przynależności wyznaniowej. Wydaje się, że różnicowanie ludzi na podstawie przesłanek wyznaniowych w zakresie cmentarzy, jest nieprawidłowe dla państwa przyjmującego zasadę rozdziału kościoła od państwa. Poza tym żadne przepisy nie są w stanie zapobiec mniej lub bardziej subtelnej presji w kierunku korzystania z obrzędu religijnego w czasie pogrzebu w miejscowościach, gdzie znajdują się tylko cmentarz wyznaniowy.

W kodeksie prawa kanonicznego znajdują się kanony w których kościół stanowi przywileje dla duchownych o charakterze obywatelskim natomiast zwalnia ich od pewnych obowiązków obywatelskich. Jako przywileje kościół rozumie w tym przypadku określone wyjęcie duchownych spod władzy świeckiej przez uwolnienie ich od określonych ciężarów i obowiązków obywatelskich⁸⁶. W kan. 120 kodeksu prawa kanonicznego kościół stanowi, że duchowni zwolnieni są od odpowiedzialności cywilnej i karnej przed sądami państwowymi wskutek przejęcia tych kompetencji przez sądy kościelne⁸⁷. Jest to tzw. przywilej sądu kościelnego (*privilegium fori*). Przywilej immunitetu (*privilegium immunitatis*) polega na uwolnieniu duchownych od określonych obowiązków obywatelskich. Charakterystyczny przykład tego rodzaju przywileju zawarty jest w kanonie 121, który stanowi, że wszyscy duchowni wolni są od służby wojskowej⁸⁸. Tzw. *privilegium competentiae* czyli specjalna opieka prawna wobec zadłużonych duchownych sformułowana jest w kan. 122, w którym kościół nakazuje sądom kościelnym, aby zadłużonym duchownym

⁸² Ibidem, can. 1215 i 1231, s. 330 i 335.

⁸³ Ibidem, can. 1239 § 1 i 1240, s. 337 i 338.

⁸⁴ E. Syzdek, *Państwo ludowe...*, op. cit., s. 88 - 97.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Zob. F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne*, t. I, op. cit., s. 314.

⁸⁷ Codex Iuris Canonici, op. cit., s. 28.

⁸⁸ Ibidem, s. 29.

zostawić tyle, ile jest potrzebne na godziwe ich utrzymanie⁸⁹. Z podanego wyżej omówienia przywilejów duchowieństwa wynika, że kościół zajmuje się określaniem odpowiedzialności karnej i cywilnej pewnej grupy obywateli i normuje ich obowiązki obywatelskie. W świetle odróżnienia spraw religijnych od państwowych należy stwierdzić, że sprawa odpowiedzialności karnej i cywilnej obywateli nie jest sprawą charakterystyczną dla grupy wyznaniowej, lecz odnosi się do wszystkich obywateli, czyli posiada element powszechności społecznej. Sprawy te mogą być normowane tylko mocą państwa, co nie znaczy, by w Polsce Ludowej duchowni nie mogli posiadać przywilejów. Ustawodawstwo nasze zezwala duchownemu na odmówienie zeznań w sądzie w sprawie penitenta⁹⁰. Duchowni w znacznej mierze uwolnieni są od obowiązku służby wojskowej. Przywileje te jednak z własnej woli stanowi państwo, a nie kościół, który w tym zakresie nie może w naszym państwie posiadać kompetencji.

W części kodeksu prawa kanonicznego traktującej o małżeństwie (kan. 1012-1143)⁹¹ kościół zajmuje się nim jako instytucją społeczno-prawną. Obrzędową stronę małżeństwa natomiast reguluje „rytuał rzymski”. Kościół zastrzega sobie całokształt kompetencji dotyczących regulowania zawarcia i trwania małżeństw, w których choćby tylko jedna strona jest członkiem Kościoła Rzymskokatolickiego, z wyjątkiem spraw ubocznych⁹². Ks. S. Biskupski, wypowiadając się na temat kompetencji kościoła i państwa w sprawach małżeństwa, mówi iż z tego względu, że małżeństwo jest instytucją prawa naturalnego, określanie jego istoty i istotnych przymiotów należy do kościoła, do państwa zaś ustanawianie, w granicach określonych przez naturę i cele pochodzące od Boga, tego wszystkiego, co jest niezbędne, żeby instytucja małżeństwa działała skutecznie dla dobra publicznego⁹³. W kodeksie prawa kanonicznego określone są czynniki powodujące niezdolność osoby do zawarcia małżeństwa, czyli, tzw. przeszkody, ustalony sposób wyrażania zgody stron zawierających małżeństwo, określona jest forma zawarcia i przyczyny rozwiązania małżeństwa. Przy tej sprawie należy stwierdzić to samo, co przy omawianiu przywilejów i obowiązków obywatelskich, mianowicie że małżeństwo nie jest instytucją charakterystyczną tylko dla grupy wyznaniowej, lecz dotyczy wszystkich obywateli i dlatego, jako takie, stanowi przedmiot regulowania państwowego. Ta grupa norm kościelnych nie ma mocy obowiązującej na terenie naszego państwa. Nie dotyczy to oczywiście dziedziny obrzędów religijnych, które kościół ma prawo spra-

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Kodeks postępowania cywilnego, Warszawa 1965, art. 261, § 2, s. 61 i Kodeks postępowania karnego, Dz. U. nr 13/1969 poz. 96, art. 161.

⁹¹ Codex Iuris Canonici, op. cit., s. 281 - 312.

⁹² Ibidem, can. 1016 i 1099 § 1, s. 282 i 302.

⁹³ S. Biskupski, op. cit., s. 61 i 62.

wować w związku z zawarciem małżeństwa przez swoich wyznawców.

W przepisach kanonicznych dotyczących chrztu znajdują się normy w wyraźny sposób sprzeczne z zasadami wolności sumienia i wyznania, przyjętymi w ustawodawstwie PRL. Norma kanoniczna nakazuje udzielenie chrztu dziecku rodziców niewierzących oraz należących do innej religii lub wyznania, które znajduje się w niebezpieczeństwie śmierci, nawet wbrew woli rodziców⁹⁴. Inna norma nakazuje ochrzcenie dziecka nie znajdującego się w niebezpieczeństwie śmierci, które nie ma rodziców, dziadków lub opiekunów lub gdy ci stracili władzę nad nim albo nie są w stanie tej władzy wykonywać⁹⁵. W myśl przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego o sprawach dziecka aż do pełnoletności decydują rodzice lub prawnie ustalony opiekun⁹⁶. Przytoczone normy kościelne są również sprzeczne z art. 196 kodeksu karnego, który zakazuje zmuszania innych osób do podjęcia czynności religijnej⁹⁷.

W kodeksie prawa kanonicznego, w części dotyczącej stowarzyszeń religijnych, jest zawarty przepis głoszący, że ustanawiać lub zatwierdzać je może zwierzchnik duchowny (papież, ordynariusz i duchowni, którzy w tym zakresie posiadają przywilej apostołski) oraz że stowarzyszenie takie nabywa osobowość prawną po otrzymaniu dekretu erekcyjnego od właściwego przełożonego kościelnego⁹⁸. Przepisy kościelne w sprawie stowarzyszeń są niezgodne z postanowieniami dekretu z dnia 5 VIII 1949 r. o zmianie niektórych przepisów, na mocy których stowarzyszenia religijne podlegają przepisom prawa o stowarzyszeniach". Kościół bardzo szeroko wytycza swoje kompetencje nad stowarzyszeniami. Wyraża to w kanonie 1553, który mówi, że kościołowi przysługuje prawo wglądu w działalność każdego stowarzyszenia i związku, nawet o celach świeckich, jeśli ich działalność pozostaje w łączności z porządkiem moralnym¹⁰⁰. Sprzeciwia się to zasadzie, że kierowniczy wpływ na stowarzyszenia i rolę koordynatora całej działalności społecznej może wykonywać tylko państwo¹⁰¹.

Całkowity i bezwzględny zakaz kościoła przerywania ciąży¹⁰² i potraktowanie wykonania zabiegu w tym zakresie jako zabójstwo¹⁰³ pozostaje w niezgodności z przepisami prawnymi, które zezwalają na przerwanie ciąży w przypadku wskazania lekarskiego, trudnych warunków

⁹⁴ Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 750 § 1, s. 220 i can. 751, s. 221.

⁹⁵ Ibidem, can. 750 § 2 2°, s. 221.

⁹⁶ Kodeks rodzinny i opiekuńczy, op. cit., art. 92 i 94 § 3, s. 26.

⁹⁷ Kodeks karny, op. cit.

⁹⁸ Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 686 i 687; zob. również I. Grabowski, *Prawo kanoniczne*, op. cit., s. 297 i 298.

⁹⁹ E. Syzdek, *Państwo ludowe ..*, op. cit., s. 31 - 33.

¹⁰⁰ Codex Iuris Canonici, op. cit., s. 425.

¹⁰¹ Zob. J. Romul, *Państwo a stowarzyszenia...*, op. cit., s. 48 - 50.

¹⁰² Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 2350 § 1, s. 631.

¹⁰³ Zob. I. Grabowski, *Prawo kanoniczne*, op. cit., s. 690.

życiowych kobiety ciężarnej i gdy zachodzi podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku przestępstwa¹⁰⁴.

Dokonany przegląd norm kościelnych pozwala wyciągnąć wniosek, że wiele spraw jest uregulowanych w kościele w sposób niezgodny z prawem naszego państwa. Sytuacja taka wpływa niewątpliwie negatywnie na zachowanie się niektórych adresatów norm prawnych i prowadzi do naruszenia porządku prawnego. Trzeba jednakże mieć na uwadze, że o szkodliwości norm kościelnych, które regulują pewne sprawy w sposób niezgodny z prawem, można mówić tylko wtedy, gdy są one faktycznie egzekwowane. Wiele przepisów kościelnych, w każdym razie na naszym terenie, jest tylko martwą literą. Na przykład normy kościelne, dotyczące nakazów i zakazów czytania pewnych ksiąg¹⁰⁵, nie są w naszym kraju stosowane. Poważnym naruszeniem porządku prawnego, które mogłyby powstać w wyniku uregulowania pewnych spraw przez kościół w sposób niezgodny z prawem, zapobiegają specjalnie wydane przepisy. Do nich na przykład należy zakaz dokonywania obrzędu kościelnego związanego z małżeństwem przed zawarciem związku małżeńskiego wobec urzędnika stanu cywilnego¹⁰⁶.

III. OCENA I PERSPEKTYWY KSZTAŁTOWANIA SIĘ STOSUNKU MIĘDZY NORMAMI KOŚCIOŁA RZYMSKOKATOLICKIEGO A NORMAMI PRAWNYMI PRL

Bardzo ważne jest stwierdzenie, że kształtowanie się zbieżności i rozbieżności między treścią norm kościelnych a treścią norm prawnych, nie jest obrazem całokształtu zgodności i niezgodności występujących między kościołem a państwem socjalistycznym w zakresie norm postępowania. „Prawo kościelne” reguluje tylko zewnętrzną stronę działalności kościoła¹⁰⁷. Pozostają jeszcze teologia i filozofia katolicka, które zajmują się postępowaniem człowieka ze stanowiska ocen moralnych i ideologią kościoła. Przy rozważaniu zbieżności między normami kościelnymi a normami prawnymi zwracał uwagę fakt, że wiele zagadnień normowanych w prawie nie ma odpowiednika w „prawie kościelnym”, gdyż zajmuje się nimi teologia moralna z punktu widzenia zgodności lub niezgodności zachowań z sumieniem i normami moralnymi. Do spraw tych należą między innymi: czyny przeciwko życiu i zdrowiu, naruszenie wolności człowieka, czyny przeciwko czci i nietykalności cielesnej, kradzież i in.

Spośród rodzajów norm kościelnych, które zostały wyodrębnione w

¹⁰⁴ Ustawa z dnia 27 IV 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, Dz. U. nr 12, poz. 61.

¹⁰⁵ Codex Iuris Canonici, op. cit., can. 1395-1405, s. 379-383.

¹⁰⁶ Zob. przypis 41.

¹⁰⁷ Zob. F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne*, op. cit., s. 4 i 17 i A. Borowski, *Teologia moralna*, cz. I, Lublin 1960, s. 12.

czasie badania ich stosunku do norm prawnych, należy wyróżnić normy „odrębne” i normy „zbieżne” przedmiotowe drugiego typu. Przy pomocy norm „odrębnych” kościół reguluje swoją działalność w zakresie spraw religijnych, do których jest powołany i uprawniony. Nie wszystkie normy kościelne „zbieżne” z normami prawnymi mają jednakową rangę. Normy „zbieżne formalnie” są reliktem parapaństwowej działalności kościoła, która szybko zanika, w każdym razie na terenie krajów socjalistycznych. Również normy kościelne „zbieżne przedmiotowo”, które dotyczą zakresu regulowania spraw należących do państwa, np. na odcinku małżeństwa i oświaty, nie mają przyszłości. Dotyczą one bowiem dziedzin życia społecznego¹, które wyszły z kręgu kompetencji organizacji religijnej i stały się świeckie. Natomiast normy kościelne zbieżne przedmiotowe drugiego typu, ponieważ dotyczą zwalczania szkodliwych społecznie zjawisk, należy ocenić jako konstruktywne. Nie występuje tu wrywanie kompetencji państwu, jak to ma miejsce przy pierwszym typie norm zbieżnych, gdyż środki, którymi się kościół posługuje, mają charakter religijny, np. depozycja duchownego lub interdykt, czyli zakaz korzystania z dóbr duchownych.

W związku z kościelnymi normami niezgodnymi w stosunku do norm prawnych, trzeba w naszym kraju odnotować fakt przewyżnienia sprzeczności dzięki rozwojowi świadomości socjalistycznej w społeczeństwie¹⁰⁸ częściowo zaś zmianom ideologicznym, które stopniowo następują w samym kościele. W miarę pogłębiania się w polskim społeczeństwie wiedzy opartej na badaniach naukowych zmienia się pogląd obywateli na sprawy religii i kościoła. To staje się przyczyną, że coraz więcej obywateli wyłącza się z organizacji religijnej, a przez to wychodzi z zasięgu działania norm kościelnych. Proces laicyzacji świadomości społecznej można zaobserwować także wśród ludzi, którzy pozostają nadal członkami kościoła. Wielu spośród nich rozróżnia, w mniej lub bardziej precyzyjny sposób, nakazy i zakazy kościoła o treści religijnej od nakazów i zakazów o treści świeckiej. Dzisiaj już dość duży odsetek katolików uczęszcza do kościoła, aby się modlić, posyła dzieci na naukę religii, a równocześnie nie zwraca się do sądu kościelnego o uregulowanie spraw małżeńskich, gdyż uważa je za świeckie.

Mówiąc o czynnikach wpływających na przewyżnianie sprzeczności między normami kościelnymi a prawem nie można pominąć roli kościoła na tym odcinku. Do niedawna, do końca pontyfikatu papieża Piusa XII wydawało się, że niezgodności między ideologią kościoła a ideologiami areligijnymi będą się pogłębiać w wyniku ich rozwoju pod wpływem nauki, przy równoczesnym konserwatyzmie kościoła¹⁰⁹. Wpły-

¹⁰⁸ Por. J. Guranowski, *Laicyzacja jako obiektywny proces*. W: *Problemy religii i laicyzacji* (praca zbiorowa), Warszawa 1967, s. 201.

¹⁰⁹ Por. S. Markiewicz, *Sprzeczności we współczesnym katolicyzmie*, Warszawa 1964, s. 29.

wałoby to również hamująco na przewyżczanie niezgodności w zakresie norm, a nawet pogłębiałoby te różnice. Kościół jednakże również uwspółcześnił w pewnej mierze swoje poglądy na soborze watykańskim II. Przede wszystkim sobór uznał, że społeczeństwa i ludzie ulegli przeobrażeniom społecznym i kulturalnym, które wywarły wpływ także na ich życie religijne.¹¹⁰ W wypowiedziach soboru na temat przemian psychologicznych, moralnych i religijnych znajdujemy stwierdzenie, że życie ludzi podlega laicyzacji, a nawet całkowitemu oderwaniu od religii¹¹¹. W konsekwencji tych stwierdzeń sobór zaleca, aby kościół realizował program religijny uwzględniając warunki epoki, które nazywa „znakami czasu”¹¹². W tym też celu sobór przedkłada zmodernizowane poglądy na sprawę wolności sumienia, pokoju, stosunków ekonomicznych, wzajemnego stosunku ludzi i sprawiedliwości społecznej.

Do przewyżczenia sprzeczności między normami kościelnymi a prawnymi nie tyle konieczne jest zniknięcie różnic światopoglądowych, ile zrozumienie i należyte wyodrębnienie spraw religijnych i ich roli w życiu człowieka. Wydaje się, że i na tym odcinku sobór watykański II uczynił pierwsze kroki. W konstytucji „O Kościele w świecie współczesnym” sobór stwierdza, że kościół nie ma charakteru politycznego, ekonomicznego lub społecznego¹, lecz religijny i że nie jest związany z żadnym systemem politycznym, ekonomicznym czy społecznym¹¹³. Natomiast w „Deklaracji o wolności religijnej” zawarte są wypowiedzi, że godność człowieka wymaga, aby postępował również w sprawach religijnych zgodnie ze swoją wolą i decyzją z wykluczeniem zewnętrznego przymusu¹¹⁴ oraz że człowiek posiada godność niezależnie od rasy, wyznania i sytuacji społecznej¹¹⁵.

Takie uwspółcześnienie ideologii w kościele wpłynie niewątpliwie stopniowo na zmianę tych norm kościelnych, które nie są zgodne z treścią uchwał soborowych.

IV. KONKLUZJE

W wyniku przeprowadzonych porównań i rozważań w zakresie wzajemnego stosunku norm prawnych i kościelnych, nasuwa się kilka charakterystycznych wniosków.

Normy kościelne, stosowane na terenie naszego kraju, należy zaliczyć do grupy norm organizacji społecznych działających w obrębie naszego państwa. Normy te różnią się w sposób istotny od norm prawnych.

¹¹⁰ Dokumenty Soboru Watykańskiego II, op. cit., s. 83.

¹¹¹ Ibidem, s. 85.

¹¹² Dokumenty Soboru Watykańskiego II, op. cit., s. 83 i n.

¹¹³ Ibidem, s. 240.

¹¹⁴ Ibidem, s. 25 i 90.

¹¹⁵ Ibidem, s. 309.

Obecnie w Polsce Ludowej, zgodnie z zasadą rozdziału kościoła od państwa, żadna norma kościelna nie jest normą prawa. Z drugiej strony norm prawnych ograniczających zakres skuteczności niektórych norm kościelnych jest bardzo mało i mają one na celu wyłącznie zapobieżenie naruszeniu interesu państwa, z wykluczeniem jakiegokolwiek ingerencji tego ostatniego w ściśle religijną sferę działalności kościoła.

Między normami kościelnymi a prawnymi występują pewne niezależności, zbieżności i niezgodności, ze względu na przedmiot i sposób regulowania stosunków społecznych. Bardzo wiele norm kościelnych, których przedmiot regulacji jest inny niż państwa i które nie stwarzają ubocznych okazji do zagrożenia interesowi państwa, jest prawnie obojętnych. Pewną część norm kościelnych charakteryzuje to, że ich przedmiot jest ten sam co w normach prawnych i ocena zachowania jest zbieżna. Sytuację taką, w wypadku, gdy zawarte w normach kościelnych sankcje właściwe są organizacji religijnej, należy ocenić jako pożyteczną dla umacniania porządku prawnego w naszym państwie. Sfera norm kościelnych niezgodnych z normami prawnymi, których przestrzeganie kościół egzekwuje, jest stosunkowo wąska. Ponadto należy stwierdzić, że obecnie istnieje stała tendencja do przewyżniania niezgodności między normami kościelnymi a normami prawnymi. Tendencja ta ma swoje źródło w samym społeczeństwie, które stopniowo zdobywa umiejętność odróżnienia spraw i kompetencji w sferze religijnej od spraw i kompetencji w sferze świeckiej oraz w organizacji kościoła, który przystosowuje się do wymogów współczesnych społeczeństw, co znalazło wyraz głównie w uchwałach soboru watykańskiego II.

Nie można pominąć wniosku, że obraz stosunku norm prawnych i kościelnych przedstawiony w niniejszym opracowaniu dotyczy naszego państwa, może on jednak odrębnie kształtować się na innym terenie, w zależności od decyzji władz danego państwa.

LES NORMES JURIDIQUES DE LA POLOGNE POPULAIRE ET LES NORMES DE L'EGLISE CATHOLIQUE ROMAINE

Résumé

Le but de l'article est d'évaluer les normes de l'église catholique romaine dans le cadre du principe de séparation de l'église et de l'Etat adoptée en Pologne Populaire et des normes juridiques en vigueur.

L'article se compose de trois parties. Dans la première partie, s'appuyant sur la définition du concept de droit adoptée dans la théorie de l'Etat et du droit marxiste-léniniste, on a commenté les principaux traits différenciant les normes juridiques des normes de l'Eglise.

Dans le développement de ce sujet l'auteur explique que les normes de l'Eglise, en tant qu'appartenant au type de normes naissant d'associations, ne proviennent pas de l'état et ne sont pas garanties par l'obligation d'état, ainsi qu'aucune norme

de l'Eglise n'est en RPP chargée de conséquences de nature juridique. Par la suite on a passé en revue les moyens disciplinaires de l'Eglise attirant l'attention sur leur caractère spécifique.

Dans la deuxième partie de l'article on a classifié les normes de l'Eglise, du point de vue de leur relation avec les normes juridiques, en trois groupes: distinctes, concordantes et incompatibles. On a donné la justification de cette classification et des exemples concrets pour chaque groupe. Ensuite on a cité puis commenté les propriétés caractéristiques des normes „distinctes”, „concordantes” et „incompatibles”.

Une plus grande attention a été accordée aux normes incompatibles avec les normes juridiques pour la raison que leur emploi constitue parfois un danger pour l'ordre juridique de La RPP et une source de conflits entre les autorités de l'état et et les autorités de l'Eglise.

Dans la troisième partie on a tiré les conclusions au sujet de la relation entre les normes juridiques de la RPP et les normes de l'Eglise, en s'appuyant sur l'analyse des normes „distinctes”, „concordantes” et „incompatibles”. Ensuite on a émis des prévisions quant à l'évolution de la relation entre les normes juridiques et les normes de l'Eglise en RPP. On a montré les moyens de surmonter les divergences qui sont d'une part la modification de la conscience de la société vers la laïcité et d'autre part la modernisation de l'activité de l'Eglise entamée par le II Concile du Vatican.